

10. Тихомиров Ю. А. Юридическое проектирование: критерии и ошибки / Ю. А. Тихомиров // Журнал российского права. – 2008. – № 2. – С. 3–9.
11. Соколов Н. Я. Правовая реформа глазами юристов / Н. Я. Соколов // Государство и право. – 2006. – № 6. – С. 8–14.
12. Арзамасов Ю. Г. Соблюдение требований законодательной техники как средство предотвращения правотворческих ошибок / Ю. Г. Арзамасов // Правотворческие ошибки: понятие, виды, практика и техника устранения в постсоветских государствах : матер. Международ. науч.-практ. кругл. ст. (г. Москва, 29–30 мая 2008 г.). – М., 2009. – С. 285–304.
13. Калинин А. Ю. Правообразование в России: понятийно-категориальный и структурно-функциональный состав (историко-теоретическое исследование) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Калинин Алексей Юрьевич. – СПб, 2010. – 533 с.
14. Дідич Т. О. Генеза правоутворення / Т. О. Дідич // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 4. – С. 29–35.
15. Соколова А. А. Социологические аспекты стратегии законотворчества / А. А. Соколова // Юридическая техника. – 2015. – № 9. – С. 726–728.
16. Романов И. Б. Правотворческая политика как правовая категория современной юридической науки / И. Б. Романов // Экономика, социология и право. – 2014. – № 1. – С. 177–180.
17. Алексеев П. В. Философия : учебник / П. В. Алексеев, А. В. Панин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003. – 608 с.
18. Малько А. В. Правовая политика как способ организации правовой жизни / А. В. Малько // Российская правовая политика : курс лекций; под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – С. 136–159.
19. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. В. Т. Бусел. – Київ, Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
20. Тацій В. Я. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головний конституційний обов'язок демократичної, правової, соціальної держави / В. Я. Тацій // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 4. – С. 15–19.
21. Кудрявцев В. Н. Современная социология права : учебник / В. Н. Кудрявцев, В. П. Казимирчук. – М. : Юристъ, 1995. – 297 с.
22. Общая теория государства и права / под. ред. В. В. Лазарева. – 3-е изд. перераб. и доп. – М. : Юрист, 2002. – 213 с.
23. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учебник для юридических вузов / А. Б. Венгеров. – 3-е изд. – М. : Юриспруденция, 2000. – 528 с.
24. Мухаев Р. Т. Теория государства и права : учебник для вузов. – М. : Изд-во «ПРИОР», 2001. – 464 с.
25. Биля І. О. Теоретичні основи використання нормотворчої техніки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / І. О. Биля. – Х., 2004. – 20 с.
26. Косович В. М. Техніко-технологічні засоби приведення нормативно-правових актів України відповідно до стандартів міжнародного права / В. М. Косович // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 30. – С. 245–253.
27. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник / О. Ф. Скакун. – Х. : Эспада, 2007. – 839 с.
28. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права : підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2005. – 277 с.
29. Головистикова А. Н. Проблемы теории государства и права : учебник / А. Н. Головистикова, Ю. А. Дмитриев. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – 832 с.
30. Червонюк В. И. Теория государства и права : учебник / В. И. Червонюк. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 704 с.

УДК 340.11

ОСНОВИ НАУКИ ЯК БАЗОВИЙ РІВЕНЬ АНАЛІЗУ МЕТОДОЛОГІЇ ЮРИДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дубов Г.О., кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**Dubov G.O. FOUNDATIONS OF SCIENCE AS THE BASIC LEVEL OF
ANALYSIS THE LEGAL SCIENCE METHODOLOGY**

Анотація. Дослідження методологічної проблематики в сучасній науці не може здійснюватися лише у контексті окремих пізнавальних інструментів та норм їх реалізації, поза визначенням ролі структур, які відіграють функцію їх передумов. Реалізація саме такого підходу є важливою і для дослідження методології правознавства.

На сучасному етапі розвитку науки, що характеризується системними трансформаціями, варто дійти висновку про доцільність розгляду методологічної проблематики не лише у контексті окремих методів пізнання дійсності, а і у їх зв'язку із світоглядними та філософськими установками, ідеалами та цінностями, що використовуються у процесі інтелектуальної діяльності та іншими елементами основ науки.

Ключові слова: методологія, метод, основи науки, наукова картина світу.

Summary. The research of methodological issues at the present stage of the development of science cannot be carried out only in the context of certain gnostic tools and norms of their enforcement, outside the definition of the role of structures that play the function of their prerequisites. The realization of this approach is important for the study of the methodology of jurisprudence.

According to researchers' of the methodology of legal science recognition, the basic level of its analysis at the present stage is not the individual cognitive means or methods, but it is the "foundations of science", the discovery and analysis of which involves the analysis of scientific knowledge as an integral system, which is in a state of development.

In the most general terms, the pre-conditional methodological structures, the basis of the process of scientific knowledge are the fundamentals of science. Closer to the notion of the foundations of science and more common within the jurisprudence is the notion of paradigm, which is usually regarded as a fundamental theory in combination with its methodology, the world picture, system of values and norms, and framework of categories and concepts.

The scientific picture of the world, as a component of the fundamentals of science, is extremely broad and includes almost all comprehension of the world that surrounds the researcher. The knowledge systematizes in the scientific worldview. This happens by combining the results of research in specific sciences with the knowledge of the worldview, resulting in an integral synthesis of the practical and cognitive experience of humanity. The relationship between the scientific picture of the world and the methods of cognition is appeared in the providing to the last fundamental values and worldviews provisions, which, by their nature, are prerequisites for cognition.

The philosophical foundations of science ensure a kind of "docking" of scientific world paintings, as well as normative structures of science with the dominant worldview of a particular historical epoch, with the categories of its culture. The structure of the philosophical foundations of science includes, alongside with the ontological postulates, expressed in the form of categories, as well as the ideas and principles that provide the process of knowledge.

Ideals and norms of science express the rules, ideals, principles, which regulate the scientific research as well as any other activity. In their system, value orientations and goals of scientific activity, as well as general ideas about ways to achieve such goals, the ways of their implementation are expressed. It is here that the procedural-normative aspect of cognitive tools appears.

At the present stage of the development of science characterized by systemic transformations, it is worthwhile to arrive to decision on necessity to consider methodological issues not only in the context of individual methods of cognition of reality, but also in their connection with ideological and philosophical attitudes, ideals and values used in the process of intellectual activities and other elements of the foundations of science.

Key words: methodology, method, foundations of science, scientific picture of the world.

Поняття методу є одним із системоутворюючих компонентів для наукового знання, а отже, враховуючи такий виключний статус, не може не «притягувати» до себе надзвичайно широкі смисли. Ситуація ускладнюється ще більше, коли мова заходить не про окремий метод науки, а про таке надзвичайно складне та системне явище як методологія науки, розглядуване у контексті цілісності вищого рівня – науки в цілому.

На теперішньому етапі розвитку науки загальноприйнятим є її віднесення до складних систем, що розвиваються, та які в своєму розвитку породжують нові відносно автономні підсистеми та нові інтегративні зв'язки. Маючи статус важливого компонента такої надзвичайно складної цілісності як наука, предметне поле методології, внаслідок своєї тісної взаємопов'язаності із її іншими компонентами, починає наділятися їх якостями, що в граничних випадках призводить до її ототожнення із усією системою теоретичного знання загалом. Саме тому, на нашу думку, поняття методу та методології нерідко ототожнюється із наукою в цілому.

В такій ситуації дослідження методологічної проблематики на сучасному етапі розвитку науки не може здійснюватися лише у контексті окремих пізнавальних

інструментів та норм їх реалізації, поза визначенням ролі структур, які відіграють функцію їх передумов. Реалізація саме такого підходу є важливою і для дослідження методології правознавства, оскільки дозволить екстраполювати визначену модель на рівень юридичної науки. У цьому контексті слід погодитися із А.А. Козловським, який визнає обґрунтованим лише підхід до аналізу права як складового елементу загального процесу соціального пізнання, в якому істотну роль відіграють світоглядні, соціально-історичні, політичні, логічні та інші чинники під загального процесу, що було здійснено в межах цих досліджень[6; С.5-9]. Таким чином, пізнання права, його ефективність ставиться у безпосередню залежність від загальних засад юридичної науки, її основ.

Метою статті є визначення напрямків взаємодії та взаємовпливу основ науки та методології юридичних досліджень.

За визнанням дослідників методології юридичної науки, базовим рівнем її аналізу на сучасному етапі визнаються не окремі пізнавальні засоби чи методи, а «основи науки»[5; С.155], виявлення та аналіз яких передбачає аналіз наукових знань як цілісної системи, що перебуває у стані розвитку.

В найбільш загальному плані основи науки являють собою передумовні методологічні структури, базис процесу наукового пізнання. Такий підхід до методологічного аналізу у наукознавстві сформувався відносно нещодавно.

Починаючи із другої половини ХХ століття провідними філософами науки, з-поміж яких вагому роль відігравали київські науковці-методологи, розвивалися дослідження, присвячені аналізу взаємодії пізнавальних та інституційних ідеалів та норм[19; С.242]. Особливою темою, яка отримала широке визнання, та безпосередньо стосувалася питань наукової методології стало дослідження соціокультурних передумов та детермінацій норм та ідеалів науки[11; С.158-231].

Розгляд наукових знань як складноорганізованої системи у контексті дослідження пізнавальних засобів та процедур їх застосування поставило проблему системоутворюючих чинників, які обумовлюють її цілісність, тобто проблему основ науки.

В результаті проведених досліджень, покликаних дослідити внутрішні закономірності та побудову системи науки, відомим філософом науки В.С. Стюпіним було сформульовано концепцію, в межах якої було визначено три компоненти основ науки: 1) наукову картину світу; 2) ідеали та норми наукового пізнання; 3) філософські основи науки[19; С.244].

На думку відомого дослідника правової методології В.М. Сирих, ці положення цілком застосовні до юридичної науки[22; С.18-33]. Аналогічну позицію із цього приводу займає український вчений-юрист М.С. Кельман[5; С.155].

Близьким до поняття основ науки та більш поширеним в межах правознавства є поняття парадигми, яке зазвичай розглядається як фундаментальна теорія у сукупності зі своєю методологією, картиною світу, системою цінностей і норм[12; С.207]. У той же час термін «парадигма» вжитий стосовно комплексу юридичних дисциплін є в значній мірі умовним, більше того, багато в чому не узгодженим із вихідними рисами парадигми, як вони були намічені Т.Куном[23; С.205]. Також слід врахувати неоднозначність використання цього терміну в юридичній літературі, позначення ним різних явищ, зокрема, типів праворозуміння[10; С.10].

Надамо стислу характеристику окремим компонентам основ науки, їх взаємозв'язків, у контексті питання про методи наукового пізнання.

Не викликає сумнівів позиція, згідно до якої вироблення методів завжди представляє складний процес, який цілеспрямовується та регулюється попередніми уявленнями про досліджуваний об'єкт[152; С.7-8]. Саме такі уявлення, які, переосмислюючись в правила і прийоми пізнання, стають об'єктивною підставою наукового методу. Застосовування методу, своєю чергою, дозволяє уточнити чи доповнити ці уявлення, тобто здобути нове знання. Саме попередні твердження науки про

досліджувану дійсність і становлять в найбільш загальному вигляді наукову картину світу, що є одним із компонентів основ науки.

Як зазначає А. Садохін, за своєю сутністю наукова картина світу – це особлива форма систематизації знання, якісне узагальнення та світоглядний синтез наукових теорій, що включає в себе як складові загальнонаукову картину світу та картини світу окремих наук, які, своєю чергою, включають в себе відповідні чисельні концепції – певні способи розуміння та тлумачення різноманітних предметів, явищ, процесів об'єктивного світу, що вивчаються окремими науками[18; С.17].

Наукова картина світу є своєрідним пізнавальним образом, який спрощує та схематизує дійсність, виокремлює із незліченно різноманітного реального світу уявлення про всі суттєві зв'язки, пізнання яких складає основну ціль науки на її певному етапі розвитку, фіксуючи їх у вигляді системи наукових принципів.

На думку В.С. Стюпіна, наукова картина світу виступає особливою системостворюючою ланкою в багатоманітні теоретичних та емпіричних знань, які утворюють ту або іншу дисципліну (галузь науки) [19; С.226]. Саме зв'язки картини світу зі всіма типами знань дозволяють розглядати її як особливу форму їх систематизації.

Як можна побачити із наведеного, поняття наукової картини світу, як компонента основ науки, є надзвичайно широким та по суті включає в себе практично все осмислення світу, який оточує дослідника. Саме в науковій картині світу систематизуються знання. Відбувається це шляхом об'єднання результатів досліджень конкретних наук із знанням світоглядного характеру, внаслідок чого створюється цілісне узагальнення практичного та пізнавального досвіду людства.

За цієї обставини наукова картина світу часто ототожнюється із поняттям світогляду[25; С.38-43]. Така позиція знайшла підтримку у філософів науки[19; С.190], за умови включення до змісту цих понять системи цінностей, що визначає характер світовідчуття, певну оцінку людиною тих або інших подій та явищ і відповідно активне відношення людини до цих подій, що є необхідним виходячи із сучасних ідеалів наукової раціональності.

В залежності від рівня систематизації знань філософами науки прийнято виділяти поняття загальнонаукової, природнонаукової, соціальної та, зрештою, локальної (спеціальної) картини світу[19; С.197], при цьому останнє поняття характеризує рівень окремої науки.

Таким чином, наукова картина світу направляє діяльність дослідника, об'єктивуючись в системі фундаментальних наукових принципів, категорій та понять, системі ціннісних установок, фіксуючи в науковому світогляді знання про побудову світу. У випадку конкретних наук, в спеціальній картині світу систематизується знання про об'єкт її дослідження.

На основі цілісного бачення дійсності, або його частини, яке вчений приймає разом із прийняттям наукової картини світу, відбувається своєрідне засвоєння онтологічних засад та методологічних норм, відповідно до яких відбувається процес пізнання.

Отже, з одного боку наукова картина світу детермінує науковий метод, надаючи йому фундаментальні ціннісні та світоглядні установки, що виконують роль передумови його використання, а з іншого - самі норми наукового пізнання безпосередньо впливають на становлення та розвиток спеціальних картин світу різних наук, розвиваючи уявлення про окремі об'єкти та дійсність в цілому.

Аналогічні позиції бачення структури картини світу, її взаємозв'язків із іншими компонентами основ науки висловлюються й вченими-юристами. Спеціально-науковою картиною світу (або специфічним типом наукової парадигми[10; С.10]) для юридичних наук при цьому є певний тип праворозуміння.

Зазвичай тип праворозуміння визначається вченими-юристами, як певна узагальнена ідеологізована модель правового феномену, що відображає суттєві ознаки певної множини конкретних правових уявлень та понять, які, своєю чергою, відповідають

цій ідеологізованій моделі як взірцю[15; С.51]. Тобто, саме у понятті праворозуміння втілюється певний образ дійсності (у цьому випадку права, як її частини), використовуваний у процесі пізнання юридичних явищ.

Функції праворозуміння у процесі право пізнання є також в цілому аналогічними тим, що характеризують спеціальну картину світу, як компонент основ науки. Зокрема, як зазначає відомий філософ права В.С. Нерсесянц, саме тип праворозуміння визначає парадигму юридичного пізнання, власний науково-правовий зміст, предмет та метод відповідного вчення про право[13; С.132].

Аналогічні позиції висловлюються і представниками української юридичної науки. Так, на думку Л.В. Петрової, право безвідносно до його розуміння та опису з точки зору певного методу є алогічним матеріалом. Знання ж про право набуває свого фундаментального значення лише тоді, коли пов'язується із філософською концепцією світу[16; С.396].

Враховуючи наведене, а також те, що найважливішою характеристикою картини світу є її онтологічний статус, а поняття, що входять до її складу ототожнюються із дійсністю[19; С.207-208], представлення праворозуміння як спеціальної картини світу для юридичних науки є обґрунтованим.

Також важливим є питання щодо взаємозв'язків праворозуміння, як компонента основ юридичної науки, та методів пізнання. Слід погодитися із А.А. Козловським, як вказує, що метод дослідження права є похідним від прийнятої на початках дослідження позиції відносно типу праворозуміння, правової парадигми у широкому розумінні[7; С.71]. Не випадковим у цьому відношенні є те, що саме аналіз світоглядно-методологічних можливостей конкуруючих типів праворозуміння, серед яких основними є правовий позитивізм і теорії природного права, визнається найважливішою метою методології філософії права[17; С.48].

Таким чином, взаємозв'язок наукової картини світу та методів пізнання виявляється у наданні останнім фундаментальних ціннісних та світоглядних установок, які за своєю суттю є передумовами пізнання. Своєю чергою, методи пізнання безпосередньо впливають на становлення та розвиток спеціальних картин світу різних наук, розвиваючи та уточнюючи уявлення про відповідні об'єкти. Наведене твердження є справедливим і відносно юридичних наук, спеціальна картина світу яких виражається поняттям праворозуміння.

Ще одним компонентом основ науки є її філософські основи.

Серед філософських основ науки, як правило, виділяються дві взаємопов'язані підсистеми: по-перше, онтологічна, представлена сіткою категорій, котрі слугують матрицею розуміння та пізнання досліджуваних об'єктів, по-друге, епістемологічна, виражена категоріальними схемами, яку характеризують пізнавальні процедури та їх результат (розуміння істини, методу, знання, пояснення, доказу, теорії, факту і т.п.) [19; С.287].

Філософські основи науки забезпечують своєрідну «стиківку» наукових картин світу, а також нормативних структур науки із пануючим світоглядом тієї або іншої історичної епохи, із категоріями її культури[19; С.260]. До складу філософських основ науки входять, поряд із онтологічними постулатами, вираженими у формі категорій, також ідеї і принципи, які забезпечують процес пізнання. Ці принципи зазвичай спрямовують перебудову нормативних структур науки та картин дійсності, а потім застосовуються для обґрунтування отриманих результатів – нових категорій та нових уявлень про метод.

Формування та трансляція філософських основ науки в область досліджень, які провадяться в межах окремих наук, здійснюється шляхом адаптації ідей, які були вироблені у філософії до специфіки пізнання окремих об'єктів. В такий спосіб здійснюється конкретизація вихідних філософських ідей, їх уточнення. Це необхідно для пізнання в межах окремих дисциплін, побудова категоріально-понятійних апаратів

окремих наук, в тому числі шляхом пристосування філософських категорій для цілей конкретних досліджень.

Весь цей комплекс досліджень на межі між філософією та конкретною наукою становить помітну частину предметного поля філософії і методології науки.

І, нарешті, останнім компонентом основ науки, який є найбільш близьким до наукового методу, є ідеали та норми наукового пізнання.

Серед ідеалів та норм наукового пізнання прийнято виокремлювати два взаємопов'язаних «блоки»: а) власне пізнавальні установки, які регулюють процес відтворення об'єкта в різноманітних формах наукового знання; б) соціальні нормативи, які фіксують роль науки та її цінність для суспільного життя на певному етапі історичного розвитку, скеровуючи процес комунікації дослідників, відносини наукових співтовариств та установ один із одним та із суспільством загалом[19; С.244].

Ідеали та норми науки виражають правила, взірці, принципи, якими регулюється наукове дослідження як і будь-яка інша діяльність. В їх системі виражені ціннісні орієнтації та цілі наукової діяльності, а також загальні уявлення про способи досягнення таких цілей, шляхи їх реалізації. Саме тут виявляється процесуально-нормативний аспект пізнавальний засобів.

Нормативна природа методу пізнання відзначається і в багатьох дослідженнях правової методології. Так, на думку А.А. Козловського, метод – це завжди пізнавальна норма, а його сутність виявляється в нормативності[7; С.69].

Як зазначає В.С. Стьопін, наукове пізнання загалом регулюється окремими ідеалами і нормативами, які виражають ціннісні та цільові установки науки, відповідаючи на питання: для чого потрібні ті або інші пізнавальні дії (ціннісні регулятиви), який тип знання має бути отримано в результаті їх здійснення (цільові установки) та яким способом отримати цей продукт[21; С.7].

Зміни в базових наукових ідеалах та правилах здобуття нових знань із необхідністю призводить до того, що в певний час існування науки співтовариство вчених вимушено втягується у спір відносно цих питань, що із такою ж необхідністю вирішується досягненням консенсусу та прийняттям нових чи уточнених ідеалів та норм, пошуку моделей вирішення проблем, які стоять перед вченими.

Віднайдення такого консенсусу із наступним формулюванням ідеалів та норм науки є надзвичайно важливим для збереження її цілісності, оскільки, як зазначав відомий філософ науки Т.Кун: «На одному й тому ж наборі даних завжди можна звести більше ніж один теоретичний конструкт[8; С.20]».

Вважається, що такий консенсус досягається на трьох рівнях: фактуальному, методологічному та аксіологічному.

На фактуальному рівні об'єднуються емпіричне та теоретичне знання із їх взаємозв'язками[2], тобто дискусії із приводу того які емпіричні дані та факти, а також теорії приймаються співтовариством, внаслідок чого констатуються «фактуальні різночитання» або «фактуальний консенсус».

Методологічний рівень представляє регулятивні правила, приписи, які визначають стратегію та тактику прийняття співтовариством теорій та фактів, та за своєю природою є мінливими, що й породжує спори відносно них. Аксіологічний рівень фіксує фундаментальні пізнавальні цілі та цінності наукового пізнання.

Тобто, ідеали та норми наукового пізнання, як компонент основ науки, представлені із одного боку пізнавальними цілями та цінностями (аксіологічний рівень) та пізнавальними правилами та нормами (методологічний рівень).

Як зазначає В.С. Стьопін, цінності та цілі науки слід кваліфікувати як ідеали науки, а правила, що їх конкретизують як сукупність норм, що визначають історично мінливий науковий метод[19; С.240]. Із цього випливає висновок, що прогресивні зміни в науці виражаються не тільки в створенні нових теорій та накопиченні нових фактів, але й в зміні методів та пізнавальних цінностей.

Пізнавальні ідеали та норми мають достатньо складну організацію. В їх системі виділяються наступні основні форми: 1) ідеали і норми пояснення та опису; 2) доказовості та обґрунтованості знання; 3) побудови та організації знань[19; С.244]. При цьому в сукупності вони утворюють своєрідну схему методу дослідницької діяльності, яка на різних етапах історичного розвитку науки видозмінює свої типи.

Історична мінливість ідеалів і норм науки, необхідність вироблення нових регулятивів дослідження породжує потребу в їх осмисленні та раціональній експлікації[19; С.256]. Результатом такої рефлексії над нормативними структурами та ідеалами науки виступають методологічні принципи, в системі яких описуються ідеали та норми дослідження.

Виходячи із наведеного можна зробити висновок про те, що ідеали та норми науки утворюють цілісну систему із достатньо складною організацією. При цьому ця система і є науковим методом в його нормативному аспекті, входячи при цьому до одного із трьох компонентів до основ науки – ідеалів та норм дослідження. Система пізнавальних норм при цьому детермінована з одного боку соціокультурними факторами, певними світоглядними засадами, що домінують в культурі тієї або іншої історичної епохи, а з іншого – характером досліджуваних об'єктів, а отже має безпосередній двосторонній зв'язок із іншими компонентами основ науки - науковою картиною світу та філософськими основами науки.

Методи пізнання прямо не включаючи до свого змісту цінності та науковий світогляд є функціонально залежними від них і у цьому виявляються взаємопов'язаними із науковою картиною світу. Приблизно те саме можна сказати відносно філософських категорій, наукових принципів та інших елементів, що включаються до системи філософських основ науки.

Таким чином, як можна побачити із викладеного вище, наявність багатьох підходів до визначення поняття методології[див. 4] із надзвичайно широким діапазоном змістів: від пізнавального засобу до філософії або науки в цілому, обумовлюється системоутворюючою роллю, яку відіграють методи пізнання у існуванні всієї системи теоретичного знання та її зв'язках із досліджуваною дійсністю, а також їх структурною та функціональною пов'язаністю із усіма трьома компонентами основ науки, які становлять собою підстави будь-якого пізнання.

Очевидно, що методологія науки не здатна виконувати свої функції, зосереджуючись виключно на наукових методах, не враховуючи передумови пізнання, та значну пов'язаність між ними. У зв'язку із цим надання вичерпного та остаточного визначення цього поняття є завданням надзвичайно складним та для свого виконання потребує досконалої теорії, яка б була здатна описати всю систему теоретичного знання. За наведеного вище розуміння місця методів пізнання в системі теоретичного знання, предмет методології, як вчення про них, не може бути представлений виключно питаннями про окремі, нехай і взаємопов'язані в систему, пізнавальні засоби та процедури. Формування та розгортання наукового знання є надзвичайно складним процесом в якому так чи інакше задіяні практично всі компоненти теоретичного знання (науки), становлячи собою передумови пізнання і таким чином детермінуючи його здійснення.

Цей вплив набуває вирішального значення у період системних трансформацій основ науки, в ході якого аналіз пізнання є абсолютно неможливим без огляду на процеси змін, що зачіпають картину світу та філософські основи науки, оскільки інструментально-процесуальна частина пізнання трансформується разом із уявленнями про його предметне поле та філософським базисом.

У цьому контексті важливим є питання мінливості, розвитку ідеалів та норм пізнання, а отже і динамічності науки в цілому. Як зазначав П. Фейерабанд, ідея методу, що містить жорсткі, незмінні та абсолютно обов'язкові принципи наукової діяльності, не знаходить свого підтвердження в історії розвитку науки[24; С.153]. Із цієї позицією можна

погодитися, адже вся відома історія розвитку науки засвідчує постійні трансформації ідеалів раціональності, взірців наукового пізнання.

На зазначене питання звертали увагу, зокрема, такі видатні філософи науки сучасності як Т.Кун, П. Фейєрабенд, Л.Лаудан. При цьому, незважаючи на різні оцінки причин та наслідків таких змін, всі вони у своїх дослідженнях фіксували мінливість ідеалів та норм науки, наявність в одну й ту саму історичну епоху конкуруючих нормативних структур, котрих дотримуються різні вчені при провадженні своєї діяльності, тобто проблему плюралізму ідеалів та норм науки.

Плюралізм норм та ідеалів пізнання визнається одним із самих обговорюваних питань сучасної філософії, науки та культури[26; С.127]. У цьому відношенні не становить винятку і юридична наука в межах якої ця проблема визнається як найважливіша складова методології[14; С.41].

За визнанням сучасних філософів, питання плюралізму знаходить свій вияв у всіх без винятку сегментах філософської проблематики. Онтологія фіксує витоки та основи плюралізму в неоднорідності об'єктивного світу, його різноманітності, складності. Це, своєю чергою, проблематизує можливість одночасного існування множини способів, підходів, методів, принципів аналізу світу, що відображає гносеологія. В межах аксіології актуалізується питання про статус безкінечної кількості людських оцінок багатоманітності світу та особливостей його пізнання у відповідності із потребами, бажаннями, знаннями. І, нарешті, заявляє про себе проблема «практик» освоєння світу – сфера праксеології[26; С.129].

При аналізі поняття «плюралізм» у контексті методології пізнання, як правило, виділяються два основні підходи до його розуміння. Відповідно до першого із них визнається існування однієї реальності та множини підходів до її пізнання. За такого підходу із методологічним плюралізмом пов'язується розширення горизонту раціональності шляхом поєднання, синтезу методів та їх інтерпретацій, визнання можливостей різних методів і їх використання для оптимізації результатів пізнання[1; С.18]. Другий підхід не обмежується цим, постулюючи онтологічну багатоманітність початків світу.

Так само два основних підходи до проблеми плюралізму ідеалів та норм пізнання можна виділити і у контексті розвитку наукового знання. Перший підхід, найбільш відомим представником якого є К.Поппер, націлений на побудову раціональної концепції змін в науці, включаючи зміни її правил та норм, які регулюють дослідження. Другий підхід відстоює нераціональні моделі росту знання та змін в науці. Серед його представників слід виділити Т.Куна із його концепцією «наукових революцій» та П.Фейєрабенда, який відстоював позиції «методологічного анархізму».

Принциповою відмінністю цих підходів є характеристика процесу приросту наукового знання як кумулятивного, або, навпроти, стрибкоподібного, «революційного». Якщо прихильники «раціональних концепцій» змін у науці стверджують в якості головної характеристики наукової раціональності поступове кумулятивне примноження існуючих знань на основі удосконалення існуючих пояснювальних схем через постійну критику, фальсифікацію (К.Поппер), то їх опоненти стоять на позиціях нелінійності, нераціональності цього процесу, що протікає революційно, стрибкоподібно висуваючи при цьому ірраціональні пояснення (Т.Кун) або ж визнаючи рушійною силою процесу примноження знання свідоме чи несвідоме нехтування раціональними науковими нормами (П.Фейєрабенд). Однак, спільним для цих підходів в будь-якому разі є визнання мінливості норм та ідеалів пізнання.

Трансформації норм та ідеалів пізнання відіграють особливу роль у процесі розвитку науки та пов'язуються із етапами її буття, які традиційно називаються «науковими революціями». На думку Т.Куна, який є автором цього терміну, під час наукової революції відбувається реконструкція наукового знання на нових основах, змінюються найбільш елементарні теоретичні узагальнення, а також множина методів

парадигми[8; С.40]. Тобто, ознаками наукової революції є суттєва зміна як основ науки в цілому так і засобів пізнання зокрема.

Дещо інша позиція була висловлена В.С. Стьопіним, яким обґрунтовується теза згідно до якої наукова революція, перебудова основ науки, може здійснюватися у двох різновидах: а) як революція, пов'язана із трансформацією спеціальної картини світу без суттєвих змін ідеалів і норм дослідження; б) як революція, в період якої разом із картиною світу радикально змінюються ідеали та норми науки і її філософські основи[19; С.200].

Перебудова підстав дослідження в умовах «наукової революції» може здійснюватися двома основними шляхами: за рахунок розвитку знання в межах окремої науки або ж за рахунок привнесення парадигмальних установок із однієї науки на іншу[19; С.619]. В історії науки ці шляхи зазвичай поєднуються із домінуванням одного із них.

Нові норми наукового пізнання втілюються у методологічних принципах, умовою появи яких є зародження нових ідеалів науковості. Ідеали дослідження виражають нове розуміння цілей дослідження, а норми, які формуються на їх основі, вказують на способи досягнення таких цілей[19; С.620]. Оскільки ідеали і норми дослідження включаються в науку завдяки філософському обґрунтуванню, формування нових ідеалів і норм завжди передбачає перебудову та створення нових філософських основ науки. Таким чином, наукова революція цього типу пов'язується із трансформацією всіх без винятку компонентів основ науки.

Питання ідеалів та норм дослідження, а отже і питання наукової методології, є дотичним до питання про типи наукової раціональності. При розумінні поняття раціональності мається на увазі деякий еталон науковості знання[12; С.219], тобто певну систему норм і основ, що дозволяють оцінити ту або іншу діяльність як наукову або ненаукову.

Під типом раціональності зазвичай мають на увазі глобальний випадок процедури раціоналізації, коли еталон являє собою не просто ті або інші ідеали науковості, але й деяку глобальну систему таких ідеалів – наукову картину світу чи систему наукових цінностей[12; С.223].

В історії науки зазвичай говорять про класичний, некласичний та постнекласичний типи наукової раціональності, концепція зміни яких була обґрунтована В.С. Стьопіним, та класичний і некласичний ідеали раціональності, розрізнення яких здійснив М.Мамардашвілі[2].

Як зазначає І.С. Добронравова, класичний тип наукової раціональності передбачає в якості умови об'єктивності елімінацію суб'єкта, некласичний – врахування засобів дослідження, а постнекласичний – іще й відносність знання до позанаукових цінностей і орієнтацій суб'єкта[3; С.212].

Іншими словами, за класичного типу раціональності вважається, що із процесу пізнання може бути виключений або принаймні мінімізований вплив суб'єкта пізнання. Основний ідеал наукового знання передбачає усунення із результатів пізнавальної діяльності всього, що стосується її суб'єкта. Окрім цього основною цінністю науки, якій так чи інакше підпорядковуються інші цінності, вважається цінність істинності.

За некласичного типу раціональності істина більше не розглядається як явище безвідносне до суб'єкта та використовуваних ним пізнавальних засобів, впливаючи тим самим на ідеал наукового знання.

На думку В.С. Стьопіна, в сучасну епоху, в останню третину ХХ століття, проходять нові кардинальні зміни в основах науки, які характеризуються як четверта глобальна наукова революція, в ході якої народжується постнекласична наука[19; С.626]. Постнекласичний тип наукової раціональності враховує співвідносність отримуваних знань про об'єкт не тільки із особливостями засобів та операцій діяльності, однак і з ціннісно-цільовими структурами, при чому постулюється зв'язок внутрішньо наукових цілей із позанауковими, соціальними цінностями і цілями. Тобто, ідеал раціональності, що

передбачає проведення нейтрального дослідження у відношенні до факторів аксіологічного порядку, змінюється, не тільки допускаючи, а й вимагаючи залучення до процесу пізнання поза наукових цінностей загальносоціального характеру.

У той же час, незважаючи на значні зміни класичної науки, на думку багатьох сучасних філософів, на разі не можна говорити про її остаточну заміну новою постнекласичною. Так, на думку В.І. Моїсеєва, накопичення значної кількості змін в старому образі реальності, обумовлює висновок про проміжний етап знаходження науки, яка перебуває в очікуванні появи нової картини світу[12; С.227].

Схожу позицію займає І.С. Добронравова, зазначаючи про те, що наукове співтовариство наразі виробивши нові типи раціональності, не має відповідно їм ідеалу раціональності або навіть впевненості в можливості його формулювання[3; С.215]. Така точка зору підтримується й іншими філософами науки, які звертають увагу на існування кризи ідеї демаркації та практично повну втрату розуміння специфічності наукового пізнання[12; С.215].

Незважаючи на визнання продуктивності та очевидних успіхів сучасної науки, побудованої на принципах плюралізму та додатковості пізнавальних засобів та їх основ, його, як зазначає Л.Г. Червонная, «більшу демократичність у порівнянні із монізмами» [26; С.133], зумовленого відходом від ідеалів класичної науки, такий підхід несе в собі й недоліки, які насамперед полягають в проблематичності створення най його підставі цілісних інтегрованих теорій.

Багатогранність сучасних наукових досліджень простягається від органічної єдності через плюралізм методологічних принципів до еkleктизму, який подекуди називається філософами найхарактернішою рисою сучасного стану філософії в Україні[9; С.27].

Схожа ситуація має місце і в юридичній науці, представники якої, характеризуючи відхід пізнання права від моністичних до плюралістичних позицій, зазначають, що разом із приходом на зміну однобічному соціально-економічному детермінізму марксистської методології усвідомлення багатовимірності розвитку права, настала методологічна невизначеність та розгубленість.

Таким чином, виходячи із наведеного вище бачення методу пізнання та обумовлюючих його структур, якими є система основ науки, що на сучасному етапі розвитку науки, характеризуються системними трансформаціями, варто дійти висновку про доцільність розгляду методологічної проблематики не лише у контексті окремих методів пізнання дійсності, а і у їх зв'язку із світоглядними та філософськими установками, ідеалами та цінностями, що використовуються у процесі інтелектуальної діяльності та іншими елементами основ науки.

Список використаних джерел

1. Демидов А.И. О методологической ситуации в правоведении / А.И. Демидов // Правоведение. 2001. № 4.С.16-20
2. Добронравова І.С. Концепції наукової раціональності в сучасній філософії науки: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dobr2.html>
3. Добронравова І.С. Научная рациональность в постнеклассической перспективе // «Total logy. Постнекласичні дослідження.» №15/16. Київ, 2006.С.210-222
4. Дубов Г. О. Плюралізм правової методології: зміст, особливості інтерпретацій та умов формування на сучасному етапі розвитку юридичної науки // Часопис Київського університету права.2011.№ 1. С. 48–51
5. Кельман М.С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрямки розвитку: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ М.С. Кельман; МВС України, Львівський державний університет внутрішніх справ.Л., 2013.448 с.
6. Козловський А. А. Гносеологія і методологія права: проблеми співвідношення / А. А. Козловський // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство : Зб. наук. праць .1996 – 2000.Вип. 75.С. 5 – 9.
7. Козловський А.А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права./ А. А. Козловський. Чернівці: Рута, 1999. 295 с.

8. Кун Т. Структура научных революций: Перевод с англ. Налетова И.З. М., Прогресс, 1975.88 с.
9. Лисий В. Діалектика і методи наукового пізнання / В. Лисий // Вісник Львівського університету: Сер.: Філософські науки.2010.Вип.13.С.20–28.
10. Лук'янова Г.Ю. Класифікація типів праворозуміння у контексті універсалізації сучасної юридичної науки / Г.Ю.Лук'янова // Митна справа.2012.№ 4, ч. 2, кн. 1. С. 9–14.
11. Мамчур Е.А., Овчинников Н.Ф., Огурцов А.П. Отечественная философия науки: предварительные итоги. / Е.А. Мамчур, Н.Ф. Овчинников, А.П. Огурцов. М., 1997.360 с.
12. Моисеев В.И. Философия и методология науки: Учеб. пособие / В.И.Моисеев.Воронеж: Центр.-Черномоз. кн. изд-во, 2003.236 с.
13. Нерсесянц В.С. Философия права Гегеля / В. С. Нерсесянц // М., 1998.352 с.
14. Оборотов Ю.Н. Філософія права і методологія юриспруденції / Ю.Н. Оборотов // Проблеми філософії права.2003.Том 1.С. 41 – 43.
15. Оль П.А. Правопонимание: от плюрализма к двуединству / П. А. Оль // монография. СПб.: Юридический центр Пресс, 2005.245 с.
16. Петрова Л. В. Фундаментальні проблеми методології права: філософсько-правовий дискурс : монографія / Л. В. Петрова ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого.Х. : Право, 1998.416 с.
17. Правова система України. Історія, стан, та перспективи: у 5 т. Т.1. Методологічні та історико–теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / За заг. ред. М.В. Цвік,Олександр Віталійович Петришин ; Василь Якович Тацій, С.І. Максимов, М.І. Панов, П.М. Рабінович.Харків : Право, 2008.726 с.
18. Садохин А. Концепции современного естествознания 2–е изд., перераб. и доп. / А. Садохин. М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2006.447 с.
19. Степин В.С. Теоретическое знание. / В.С. Степин. М.: Прогресс-Традиция, 2000. 744 с.
20. Степин В.С., Елсуков А.Н. Методы научного познания. / В.С. Степин, А.Н. Елсуков. Минск, «Высшая школа», 1974.152 с.
21. Степин В.С. Научное познание и ценности техногенной цивилизации / В.С. Степин // Вопросы философии. 1989.№ 10. – С.3–18.
22. Сырых В. М. Логические основания общей теории права: В 2 т. Т. 1: Элементный состав.2-е изд., испр. и доп. М.: Юридический Дом «Юстицинформ»,2001. 528 с.
23. Тесля А.А. О парадигмах юриспруденции // Правовое регулирование социальной сферы.: Сборник научных трудов / Под ред. И.М. Филяниной. Хабаровск: Изд-во ДВГУПС, 2004.С.73– 81.
24. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки: Переводы с англ. и нем./ Общ.ред. и авт. вступ. ст. И.С. Нарскай. М.: Прогресс, 1986, 542 с.
25. Чанышев А.Н. Начало философии.М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1982.184 с.
26. Червонная Л.Г. Плюрализм в социально–гуманитарном познании / Л.Г. Червонная // Общественные науки и современность. 2002. № 2.С. 127 – 135.

ДАВНЄ (ДОДЕРЖАВНЕ) УКРАЇНСЬКЕ ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО: ЕТАП СТАНОВЛЕННЯ

Захарченко П.П., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри історії права і держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Zakharchenko P. ANCIENT UKRAINIAN CUSTOMARY LAW: THE STAGE OF FORMATION

***Анотація.** У роботі досліджуються найдавніша форма права, відома з додержавного періоду, що в юридичній науці отримала назву звичаєве право. Показані особливості становлення норм звичаєвого права у додержавний період. Автор доводить його первинність перед державою. Пропонується звичаєве право, сформоване на українських етнічних теренах, називати «давнім українським звичаєвим правом».*

***Ключові слова:** звичаєве право, закон, додержавний період, шлюбно-сімейні відносини, дохристиянський період, історико-правова наука.*

***Abstract.**The paper investigates the most ancient form of law known from the pre-state period, which in legal science has been called customary law. The features of the formation of the rules of customary law in the pre-state period are shown. The author proves his primacy before the state. Proposed customary law, formed on the Ukrainian ethnic territories, is called «the old Ukrainian customary law».*

***Key words:** customary law, law, pre-state period, marriage-family relations, pre-Christian period, historical and legal science.*